

Spolni stereotipi in sodobni slovenski roman

Alojzija Zupan Sosič

Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
alozija.zupan-sosic@guest.arnes.si

Spolna stereotipizacija je v sodobnem slovenskem romanu (1990–2007) izpeljana v smislu post-postmodernistične estetike, ki do stereotipov vzpostavlja humorno, ironično in groteskno razdaljo. Med obravnavanimi spolnimi stereotipi – temni kontinent, hišni angel, femme fatale, femme fragile, varuh hiše in don Juan – je najpogostejši stereotip temni kontinent, ki predstavlja tradicionalno doživljanje ženske kot skrivnosti.

Ključne besede: slovenska književnost / slovenski roman / spolne vloge / spolni stereotipi

Spolni stereotipi

Stereotipi so kot del naše mentalne matrice nepogrešljivi za razumevanje družbe in posameznika. Od vseh stereotipov so v literaturi stalno prisotni prav spolni stereotipi, posplošitve o spolih ali spolnih vlogah; njihova raziskava ne omogoča le vpogleda v identitetna vprašanja literarnih oseb, ampak tudi v duhovno, politično in kulturno ozadje določenega obdobja. Še posebej utemeljena in smiselna se zdi raziskava spolnih stereotipov v sodobnem slovenskem romanu (1990–2007), saj mu bistvene poteze določa prav tematizacija spolne identitete. Kompleksnost spolnih stereotipov bo najbolj smiselno predstavljena skozi dvodelno razpravo: prvi del bo namenjen spoznavanju teoretskih osnov stereotipizacije, drugi pa se bo ukvarjal z analizo¹ spolnih stereotipov sodobnega slovenskega romana.

Kljub temu da nas najnovejše raziskave o stereotipih poučujejo, kako stereotipov ne smemo razumeti kot zgolj negativne kognitivne sheme, pač pa kot posplošitve o skupinah in kategorijah, med spolnimi stereotipi še vedno prevladujejo negativni stereotipi ali njihovo negativno vrednotenje; prevlada negativnosti je namreč povsem običajna za stereotipe, ki se nanašajo na posamezne skupine ljudi, hierarhično urejene glede na družbeni položaj in politično moč. Poleg splošnega argumenta za prevlado negativnih stereotipov pa zaznamuje spolne stereotipe z negativnostjo tudi »globalni« spolni stereotip moški je glava, ženska je srce. Poimenovala

sem ga »globalni«, ker s svojo preprosto in ohlapno binarnostjo zaobseže celotno problematiko spolne stereotipizacije, hkrati pa je temelj ostalim spolnim stereotipom: moška objektivnost – ženska subjektivnost, moška logika – ženska intuicija, moška aktivnost – ženska pasivnost, moška trdost – ženska mehkost, moška hladnost – ženska toplina ...

Vsebinska analiza spolnih stereotipov pokaže, da poznajo stereotipi še vedno (predvsem) dva spola, med katera se uvrščajo tudi homoseksualci, medtem ko je njihova dihotomija odsev biologizma, v katerem so ženske lastnosti diametralno nasprotne moškim in obratno. Te binarne opozicije² so tesno vpete v patriarhalni vrednostni sistem, v katerem »ženstvena« plat velja pretežno za negativno, nemočno stopnjo, medtem ko je moškost že tradicionalno vezana na pozitivnost in moč. Oba spola, moški in ženski, se v (predvsem negativnih) stereotipih ne obravnavata kot drseča označevalca, pač pa kot trdni kategoriji, in tako ne upoštevata ugotovitev o spolu kot družbeno-kulturnem konstrukt, še manj pa se gradita ob diskurzu o spolni identiteti.³ Nadaljnje teoretično razmišljanje bo poskušalo odgovoriti, zakaj spolni stereotipi v naši kulturi kljub družbeno-ekonomskim in političnim spremembam še vedno vztrajajo ter kako se stereotipi maskuliniteti (racionalnost, uspešnost, pogum, agresivnost, borbenost, discipliniranost) in femininosti (emocionalnost, nežnost, empatija, dobrotta in altruizem) negujejo in vgrajujejo v družbeno tradicijo.

Nedvomno je za ohranitev stereotipnosti spolne razlike, vezane na status naše kulture, zaslužna spolna socializacija – tj. učenje novih članov, kako naj postanejo predstavniki spolne skupine. Po eni strani se od njih zahteva, da ponotranjijo norme in vrednote, značilne za določeno skupino, in prevzamejo njihovo spolno identiteto, po drugi strani pa, da se usposobijo za uspešen spolni performans vlog, izpeljanih iz konstruirane spolne identitete (Jarić 14). Spolna socializacija poteka skozi učenje spolnih shem, na podlagi katerih otrok razvršča in poenostavljeno ovrednoti nove informacije kot ustrezne ali neustrezne njegovemu biološkemu spolu. Ker spolno socializacijo usmerja heteroseksualna matrica, je največ negativnih stereotipov uperjenih proti »drugorazrednim« spolom: ženskam, homoseksualcem, transvestitom, transseksualcem ...

Ena izmed možnosti posodobitve spolne socializacije v smeri uravnavanja (ne pa poglobljanja) spolnih razlik je »androgenost« kot nov model osebnosti, ki se razvija neodvisno od spolne identitete. O njej je razpravljal že Platon v Simpoziju, strokovno pa jo je raziskal Freud v okviru psihološke biseksualnosti. O psihološki biseksualnosti je pisal tudi Karl Gustav Jung. Poimenoval jo je teorija binarnega androgenizma in jo razložil z arhetipoma animo in animusom, ženskim in moškim delom osebnosti. Po njegovem smo ljudje biseksualni, saj »čisti« moški in »čista« ženska

ne obstajata niti v biološkem niti v psihološkem smislu – psihično zdrava osebnost teži k vključevanju, ne pa odstranjevanju spolno drugačnega. Rahljanje uzakonjene spolne binarnosti z androginijo postane v sodobni znanosti uspešnejše, če je oplemeniteno s psihoanalitičnim konceptom fantazme. Lacan je prepričan, da izoblikovanje moške ali ženske identitete temelji na fantazmi, ki jo pojasni z vlogo maske – ženske in moški so nekaj le v igri, v maškaradi seksualnosti (Zupan Sosič, *Robovi* 282–284). Nadgradnjo Lacanove teze o maškaradi spolne identitete predstavlja lucidna misel Judith Butler o družbenem spolu kot performansu, v katerem vsi oponašamo ženski ali moški spol v prepričanju, da se zgledujemo po pravem in izvirnem idealu, čeprav je sam izvirnik pravzaprav parodija na idejo o naravnem in izvirnem.

Stereotipi so trdno zasidrani v delovanje medijev,⁴ pogosti pa so tudi v umetnosti, zato bi moralo ozaveščanje androginije, fantazme in spolnega performansa potekati vzporedno z razvijanjem zmožnosti prepoznavanja spolnih stereotipov in večje kritičnosti do njih. Čeprav je gostota stereotipov v književnosti odločilna za razlikovanje med trivialnimi in literarno kvalitetnimi (umetniškimi) besedili, sama prisotnost stereotipa še ne sme biti odločilna za literarno vrednotenje. Ko književnost črpa iz obstoječih avtomatiziranih »kod« (jezikovnih, besedilnih, simbolnih, umetniških, znakovnih, kulturnih, ideoloških idr. – Šlibar 31), poseže tudi po stereotipih; te potuji in razstavi, da postanejo vidni, nato jih pomensko preobrne in osmisli, njihovo izpraznjenost pa napolni z novimi, drugimi smisli. Kar je podleglo trivialnemu, shematiziranemu, avtomatiziranemu, se z umetniškim preobratom prenovi in preoblikuje, nakar postane postopoma spet običajno in nevidno. Kvalitetni roman torej lahko vsebuje stereotipe, vendar samo kot izhodišče. Tudi Szajbély (v Oraić 184) meni, da je odločilen njihov način pojavljanja ter da ni dovolj stereotip v literarnem delu samo razložiti, pač pa ga je potrebno tudi analizirati in ovrednotiti njegovo vlogo v sami strukturi.

Sodobni slovenski roman in spolni stereotipi

Spolni stereotipi so bili v slovenskem romanu prisotni že od začetka; njihova prisotnost je v sodobnem slovenskem romanu drugačna, saj je prepraševana s humorno, ironično, groteskno ali parodično razdaljo, ki napolni stereotipe s subverzivno močjo. Medtem ko je postmodernistična emocionalnost v svoji avtoreferencialni preobloženosti kazala na svoje izvire in navdihne pisanja, vznika post-postmodernistična emocionalnost, t. i. nova emocionalnost, med novo »za/resnostjo« in humorno-ironično-gro-

teskno ozaveščenostjo. Navezovanje na literarno tradicijo je v novi emocionalnosti prisotno v obliki razstavljanja, preurejanja in prevrednotenja literarnih shematizmov in avtomatizmov, med katerimi so najpogostejši spolni stereotipi. Nanje je v sodobnem slovenskem romanu (*Filio ni doma*, *Muriša*, *Camera obscura*, *Nespečnost*, *Angeli in volkovi* in *Ime tvoje zvezde je Bilhadi*) odločilno vplival globalni spolni stereotip (moški je glava, ženska srce) s svojo prisilno razlikovalno binarnostjo, ki sem jo zaradi preglednosti razčlenila v naslednje spolne stereotipe: temni kontinent, hišni angel, femme fatale, femme fragile, don Juan in varuh družine. Ti so v romanih prisotni na več ravneh: ravni karakterizacije, dogajalnega toka oz. zgodbene strukture in pripovedne perspektive. Najpogosteje so stereotipi uveljavljeni na ravni karakterizacije; glavni liki so lahko stereotipizirani v celoti ali pa le zaznamovani s stereotipnimi potezami. Ker je usodna zaznamovanost glavnih literarnih likov s stereotipi odločilna tudi za dogajalni tok, osrednjo zgodbo in pripovedno perspektivo, ustvarja odsotnost spolnih stereotipov v karakterizaciji pogoje za inovativno motivacijo, plastičnost dogajalnega toka in zgodbeno svežino. Bolj kot odsotnost spolnih stereotipov, ki je dokaj redek pojav tudi v svetovni književnosti, so kazalci inovativnosti ali presežnosti romanov razstavljenost, predelanost oz. neshematičnost spolnih stereotipov. Če do njih ni vzpostavljena pripovedna razdalja, drsi besedilo proti konvencionalnosti in trivialnosti, ki se z območja karakterizacije seli tudi na druge pripovedne ravni.

Med spolnimi stereotipi ima najširše pomensko polje temni kontinent, Freudov izraz za doživljanje ženske kot neraziskane skrivnosti. Moški je namreč žensko doživljal kot čustveno-nagonsko in s tem le zagonetno drugorazredno bitje, hkrati pa jo s potiskanjem v skrivnost neraziskanega diviniziral in oboževal toliko časa, dokler je ostajala neznanka. Drugorazrednost ženske je bolj prefinjeno prikrita v stereotipu hišni angel. Avtorica tega izraza je Virginia Woolf, ki je s paradoksalnostjo besedne zveze problematizirala prisilno domestifikacijo ženske: ta se orokavičeno opraviči z njeno sakralizacijo, obe povezavi pa pervertirata žensko »naravno« držo in jo izmikata »učlovečenju« oz. enakopravnosti z moškim spolom.

V sodobnem slovenskem romanu je prav stereotip temni kontinent najpogostejši, velikokrat tesno povezan s stereotipom hišni angel. Njuna najbolj angažirana sinteza se je zapisala Berti Bojetu (1946–1997) v romanu *Filio ni doma* (1990). Pisateljica je že z izbiro antiutopičnega žanrskega obrazca pristala na negativno kritiko sodobne družbe in determiniranost romanesknih junakov, ki ju zasleduje tudi skozi spolne stereotipe. Osnovni pogoj za nastanek stereotipa temni kontinent – nasilna ločenost moškega in ženskega principa – je v romanu vzpostavljen z antiutopično represivno hierarhijo ljudi. Moški in ženske živijo namreč ločeno, moški v Spodnjem

mestu, ženske v Gornjem mestu. Ker se liki srečujejo samo ob predpisanih nočnih obiskih, kratkih in površnih, se spola ne poznata in zato gojita predsodke drug do drugega. Temni kontinent niso samo ženske, ampak tudi moški, čeprav so samo ženske dodatno obremenjene z usojenostjo stereotipa hišni angel. Nevarni povezanosti temnega kontinenta in hišnega angela se upirajo vsi glavni junaki (Helena, Filio in Uri), ki reflektirajo in rahljajo stereotipnost. Oba stereotipa antiutopično svarita pred ujetostjo žensk v spalnico in kuhinjo, s parabolično, groteskno in simbolično govorico pa vizionarsko obsojata nasilje in vladajoči princip.

Prav tako pogosto kot kombinacija temni kontinent – hišni angel se pojavlja v sodobnem slovenskem romanu tudi zveza temni kontinent – femme fatale oz. femme fragile. Oba stereotipa izmikata žensko »učlovečenju« in jo s tem namerno potiskata v popolnoma različni skrajnosti: v zgolj nagonsko ali zgolj duhovno sfero. Femme fatale je v sodobnem slovenskem romanu pogosti stereotip, dedič spolne sheme grozljivega romana 18. stoletja, hkrati pa tudi literarne zapuščine romantične ljubezni. Usodnostna ženska deluje kot muhasta zapeljivka, ki z neverjetno močjo omreži in uniči »čistega« moškega. Nasprotno konotacijo prinaša besedilu femme fragile, ki poudarja neizkušenos, nevednost in otroškost nedorasle ženske. Femme fragile je namreč femme enfant, ženska-otrok, ki s svojim strahom pred seksualnostjo uvaja spet le en pol svoje osebnosti – duhovnost, stesnjeno v idealizirano deviškost. Za femme fatale je značilno, da je tudi v kvalitetnih besedilih (npr. *Tango v svilenih coklah*, 2002, T. Kramolca; *Igra angelov in netopirjev*, 1997, A. Čara; *Ki jo je megla prinesla*, 1993, F. Lainščka) večkrat nepredelan in nepotujen, saj si prav iz konvencionalnega zapleta med usodnostno žensko in neodločnim moškim avtorji obetajo dramatičnih učinkov.

Če se stereotipu femme fatale pridružijo še ostali, ki so prav tako zaradi izpraznjenosti shematični in avtomatizirani, se besedilo začne spogledovati s trivialnostjo, kar se je zgodilo v romanu *Muriša* (2006) Ferija Lainščka (1959). Prvi del avtorjeve trilogije *Ločil bom peno od valov*, 2003, se je še uspešno iztrgal stereotipnosti temnega kontinenta, femme fatale, femme fragile in hišnega angela; *Muriša*, drugi del trilogije, pa se je zapletel prav v mreže prvih treh stereotipov. Prepletenost stereotipov prinaša glavni osebi Zinaidi oz. Muriši skrivnostnost, eteričnost in avanturističnost, ki z usodno demoničnostjo femme fatale in incestualno obremenjenostjo pripravljaja ljubimčev zlom. Stičnost spolnega stereotipa femme fatale s femme fragile rešuje uganko ženske (temnega kontinenta) tako, da jo poenostavi v binarni princip transfiguracije erotičnih (moških) želja: femme fragile simbolizira seksualni strah in zavrnitev, femme fatale pa, nasprotno, seksualno ekstazo in precenjevanje. Na karakterizacijo je vplival tudi globalni spolni stereotip: intelektualistično hladni in zavrti inženir Julian se prebudi

ob emocionalno topli (ne pa intelektualistični) in divji Zinaidi. Ta je kot ženska in varovanka ciganov dvakrat povezana z naravo (narava je stereotipno ženski princip) in tudi njena čustvenost ter naravna spontanost se ocenujeta skozi stereotipno moško perspektivo. Julianu se namreč zdi, da je v njeni hoji nekaj moškega in živalskega⁵ (torej neprimernega za »pravo« žensko). Moški zmore začutiti duhovno povezanost z žensko le skozi sestrsko dimenzijo, ki pa mora biti na koncu romana kaznovana.

Če je Feri Lainšček roman *Muriša* zapredel v nepredelane spolne stereotype, zgodbarsko dediščino grozljivega, zgodovinskega in trivialnega romana, pa je Nejc Gazvoda (1985), predstavnik najmlajših slovenskih pisateljev, stereotipnost v romanu *Camera obscura* (2006) motiviral s postmodernim spleenom. Osnovno vprašanje, kaj preostane najmlajši generaciji,⁶ je razprl z zupanovsko vizijo pornografizacije družbe, v kateri je algolagnija, soodvisnost sadizma in mazohizma, stopnjevana v soodvisnost ekshibicionizma in voajerizma. Pripovedovalčevi sovrstniki so namreč odvisniki pogleda; zanje obstaja samo ena bivanjska možnost: iz gledalca se za nekaj časa lahko prelevijo v gledanega. Romaneska podoba najmlajše generacije nakazuje, da so literarne osebe kljub nekaterim sodobnim potezam še vedno zapredene v mreže spolnih stereotipov, ki jih ne zmorejo reflektirati, ampak se naslanjajo ob njihovi patetiki usodnostne pogubnosti. Vodilo glavnega junaka je namreč: »Rad imam ženske, dokler jih ne spoznam,« (Gazvoda 24), ki vzporedno odraža stereotipno doživljanje ženske kot spoja »nižjih« nagonskih silnic in eteričnosti ideala. Ženska intelektualnost in drznost sprožita v pripovedovalcu negotovost, stopnjevano v jezo, kar potrди tezo, da je temni kontinent soodvisen od globalnega stereotipa moški je glava, ženska je srce. Ta najpogostejši spolni stereotip izoblikuje pripovedovalca v ogroženega moškega, ki omenjeni stereotip sprevrača v nietzschejansko podobo ženske – nevarne igrache (»Seksi si kot voditeljica, sem rekel. Taka ... nevarna in polna moči. Skoraj moška.« – Gazvoda 182).

Rahljanje in preoblikovanje spolnih stereotipov je bilo uspešnejše v romanu *Nespečnost* (2006) Vinka Möderndorferja (1958), ki je do njih – temni kontinent, hišni angel, žrtvujoča se mati, varuh družine, don Juan – vzpostavil humorno-ironično razdaljo⁷ ter jih tako potujil in razstavil. Že odsotnost globalnega stereotipa o moški racionalnosti in ženski emotivnosti obeta inovativnejšo erotično poetiko (drugačno od konvencionalne v romanih *Muriša* in *Camera obscura*), ki jo nasnuje prevladujoče nespečnostno vzdušje romana in njemu podrejena jezikovna struktura. Glavni junak *Nespečnosti*, neimenovani umetnik srednjih let, poglobljeno analizira vzroke svojih življenjskih vzponov in padcev, predvsem pa ošvrkne lastno moškost, ki ji očita mačizem, konformizem in celo impotenco. Humorno-ironična samoanaliza razgrajuje stereotip o don Juanu in s čustveno empa-

tijo neizprosno razgalja moški in ženski svet v smeri izbrisa (možate) non-šalance in poskusa premostitve bolečega prepada med njima, h katerima mu največ pripomore rekonstrukcija spolnih stereotipov. Pripovedovalec potrjuje svojo moč v erotičnih spopadih, v katerih hoče zadržati vodilno in aktivno spolno vlogo, simbol moči. To mu dovoljuje še drugi stereotip, moški – varuh družine, saj pripovedovalec vztraja v usmrateni družini zaradi lastne lagodnosti (žena skrbi za gospodinjstvo) in lažnega videza družinske urejenosti. Oba stereotipa se pričneta krušiti šele ob trku z novo žensko, ki ne priznava stereotipov, kot sta npr. hišni angel in žrtvujoča se mati. Seksualno osvobodjena in individualistična Nina ne naseda heteronormativom: voditi hoče ljubezensko igro,⁸ hkrati pa sama odločati o zanositvi. Kako bo moški sprejel svoj novi položaj, razrahljano pozicijo moškosti, je odvisno tudi od njegove zazrtosti v stereotip ženska – temni kontinent, ki glavnemu liku v tem romanu ne služi več kot zvijača prisilne domestifikacije, kar je njegova tipična vloga, ampak kot proces poglobljanja in spoznavanja lastnega in nasprotnega spola. Eno izmed rešitev nakazuje tudi odprti zaključek romana, ki z ironijo očetovstva dodaja simbolni vrednosti rojstva nove dimenzije.

Na poseben način potuji spolne stereotipe roman *Angeli in volkovi* (2004) Jasne Blažič (1956). Z otroško perspektivo jih približa bralcem tako, da ti ugledajo »nevidno« in podvomijo v njihovo logičnost oz. samoumevnost. Nevedno-naivna perspektiva odpira možnosti prevrednotenja miselnih in vedenjskih obrazcev, otroški pogled pa osrednje stereotipe – hišni angel, žrtvujoča se mati in varuh družine – obarva z milino empatije. Ker mati ne igra več vloge hišnega angela in žrtvujoče se matere, se rahlja tudi stereotip moškega kot varuha družine, ki ne deluje zaščitniško in pokroviteljsko, pač pa s prevzemom »skupnostnih« potez, tradicionalno določenih kot ženske lastnosti (empatije, simpatije, prijateljstva, ljubezni) potrdi svoj ženski oz. androgini del starševske osebnosti. Androginitet postaja sredstvo uravnoveženja svetlih in temnih otrokovih razpoloženj, hkrati pa tudi izvor dekličinih razmišljanj o lastni identiteti. Tako kot se uravnoveži simbolika angelov in volkov, se uharmonizirata tudi ženski in moški princip, ki sta v prid lastni dinamiki prevrednotila spolne stereotipe. Karakterizacija očeta je med vsemi liki obravnavanih romanov najmanj seksistična: k temu nista pripomogli le večja gibljivost in prepustnost stereotipov, pač pa tudi odprtost in inovativnost otroške perspektive.

Posebna perspektiva odpira možnosti prevrednotenja miselnih in vedenjskih vzorcev tudi v romanu *Ime tvoje zvezde je Bilhadi* (2006) Magde Reja (1960). Pisateljica se je v svojem prvencu popolnoma izmaknila nihilizmu urbanosti, ki je v sodobnem slovenskem romanu prevladujoč in se posvetila posebnemu življenjskemu ritmu nomadov v Sahari. Ker je njen

potopisni roman zmes literarnega in neliterarnega potopisa (o razliki med njima v Zupan Sosič, *Robovi* 117–145), v njem niso razrahljani samo stereotipi, pač pa tudi žanrski robovi. Najbrž je prav prepletenost literarnih in neliterarnih značilnosti vzrok za odsotnost sentimentalnosti in meditativnih odlomkov, roman pa je za raziskavo spolnih stereotipov zanimiv kot etnološko besedilo, saj jih poskuša čimbolj objektivno osvetliti v neslovenskem okolju. Ko popisuje življenje v patriarhalnih vaseh in razmerja med potujočimi v karavani soli, nakazuje, da domačini v odnosu do tujcev niso tako stereotipni kot do sovaščanov. Spolnim stereotipom se uspešno izogne prijazna družina, ki potopiski Magdi kljub nasprotovanju karavane priskrbi Mohameda – vodiča za pot soli; Magdina vztrajnost, vzdržljivost in odprtost za drugačnost pa ji ustvarijo možnosti za enakopraven položaj v »moški« karavani in preseganje spolnih stereotipov. Čeprav je edina ženska v majhni karavani in na začetku prav zaradi tega izpostavljena, ji ravno moški največkrat potrdijo smiselnost njene poti: »Navkljub razburjenju, ki ga vnašam v kamelje življenje, pa Ismael zvečer, ko se umiri ob tlečem ognju in tik preden svoj živahen dan obrne v sen, pomodruje, da je lepo potovati z žensko.« (Reja 60)

Potujitev spolnih stereotipov v romanu *Ime tvoje zvezde je Bilbadi* je vzpostavil kronotopski zamik, saj je afriško dogajanje prostorsko oddaljeno in časovno zamaknjeno v arhaičnost saharskega življenja, medtem ko je v romanu *Angeli in volkovi* to opravila otroška perspektiva. Ta je podobno delovala tudi v (neobravnanih) romanih *Bošijanov let* Florjana Lipuša, *Saga o kovčku* Nedeljke Pirjevec in *Otroške stvari* Lojzeta Kovačiča; subverzija spolnih stereotipov pa je v romanih *Filio ni doma* in *Nespečnost* izpeljana s humorjem, ironijo in grotesko. V vseh naštetih romanih stereotipizacija ni bila globalna, zato se s karakterizacije ni prenesla še na druge pripovedne ravni, kar pa se je zgodilo v romanih *Muriša* in *Camera obscura*. Navezovanje na literarno tradicijo in njene spolne stereotipe je v večini romanov izpeljano v smislu post-postmodernistične estetike, ko se do uveljavljenih vzorcev vzpostavlja pripovedna razdalja; emocionalnost, ki vznikla med novo za/resnostjo in humorno-ironično-groteskno ozaveščenostjo, pa se polni z novimi konotacijami in tako prestopa v območje nove emocionalnosti.

OPOMBE

¹ Analiza spolnih stereotipov je zajela šest sodobnih slovenskih romanov: *Filio ni doma* Berte Bojete, *Muriša* Ferija Lainščka, *Camera obscura* Nejca Gazvoda, *Nespečnost* Vinka Möderdorferja, *Angeli in volkovi* Jasne Blažič in *Ime tvoje zvezde je Bilbadi* Magde Reja. Tem se bom posvetila natančno, medtem ko bom ostale romane upoštevala kot širši primerjalni kontekst, navezujoč se na svoje predhodne razprave o spolni identiteti in homoerotiki (glej *Robovi* 268–334).

² Jacques Derrida (Moi 112–116) se je pritoževal, da sta zahodna filozofija in literarna misel od nekdanj ujeti v neskončno zaporedje hierarhičnih binarnih opozicij, ki se na koncu vedno vrnejo k »temeljnemu paru« moško – žensko. Ti primeri kažejo, da je vseeno, kateri par izpostavimo: vedno znova bomo ugotovili, da je izhodiščna paradigma skrita opozicija moško – žensko s svojim neogibnim pozitivnim in negativnim vrednotenjem. Tudi Toril Moi (112–114) meni, da sta tradicionalna zahodna filozofija in literarna znanost ujeti v binarne opozicije, ki izhajajo iz temeljnega para moško – žensko, npr. zgodovina – narava, umetnost – narava, akcija – strast, Logos – Patos, pri čemer je opaziti pozitivno in negativno vrednotenje, saj v vseh kulturah »narava« pomeni »nižjo raven obstoja«.

³ Eno izmed osrednjih vprašanj spolne identitete je razmerje med spoli, na katero vpliva politična moč posameznih spolnih manjših (homoseksualcev, transseksualcev, transvestitov ...). Danes se je vprašanje o enem, dveh ali treh spolih razširilo v razmišljanje o petih (»nesporni« moški, »nesporna« ženska, hermafrodit, ženska, operativno spremenjena v moškega, in moški, operativno spremenjen v žensko) ali desetih spolih (»prava« ženska, »pravi« moški, lezbična ženska, gejovski moški, biseksualna ženska, biseksualni moški, transvestitska ženska, transvestitski moški, transseksualna ženska, transseksualni moški), ki krepko načinja heteroseksualno matrico in heteronormative (več o spolni identiteti v Zupan Sosič, *Robovi* 268–334). Strinjam se z mislijo Luce Irigaray (13–15), da se spolna identiteta ukvarja tudi s prevpraševanjem spolne ekonomije, ki se je oblikovala skozi stoletja, a je v večini odrezana od kakršnekoli estetske, refleksivne in etične osnovanosti, tako da v naši civilizaciji spolna kultura sploh ni razvita.

⁴ Mediji, t. i. pasivno socializacijsko sredstvo, predstavljajo stereotipne podobe, ki učinkujejo močneje na okrepitev kot pa na izpodbijanje kulturnih resnic (Schneider 344–359). Na utrjevanje stereotipov vpliva televizija, predvsem njene reklame, v katerih stereotipna podoba moškega vključuje uspeh, saj so moški liki vedno element popolnega sveta. Ravno nenehno ponavljanje povzroča vsidranje določenih idej – sporočila v reklamnih oglasih so kričče in pretirane verzije spolnih stereotipov.

⁵ »Hodila je z vse daljšimi koraki, nekako po moško. Krilo se ji je ob tem napenjalo ob kolenih, ji izrisovalo život, v katerem je bilo zdaj nekaj živalskega. Julian je na daleč poznal take ženske, nekaj je res bilo v njih, kar ni nikoli povsem razumel in ni znal podoživeti. Bile so prepolne želja in hotenja, cilja pa verjetno niso poznale. Zdelo se je, da kar nekaj bi – nekaj, kar je morda tisto pravo. A to ponavadi potem spet ni bilo, zato so se samo še bolj gnale in bile na razpolago vsem bedakom, ki so kaj ponujali.« (Lainšček 27)

⁶ Roman je patološka skica najmlajše generacije, imenovane imitacija svojih predhodnic. Generacijski vodili sta: »Ubijanje časa ni samo način življenja, ampak tudi poslanstvo,« in »Popolna pasivnost je idealna za rušenje družbenih norm.« (Gazvoda 33) Ker aktivni upor ni več aktualen in se je mladostnik trmasto zavegetiral v svojo intimo, brlečo televizijsko in računalniško virtualnost, je njegov duhovni svet prepreden s številnimi nerefektiranimi stereotipi. Najmlajša generacija tako prevzema in posnema obrazce prejšnjih generacij in je zato kljub mladosti v določenih pogledih še precej konvencionalna in konzervativna.

⁷ Humorno-ironična razdalja do spolnih stereotipov je uspešno sredstvo razstavljanja in potujitve še v romanih *Grenki med* (1999) Andreja Skubica, *Tek za rdečo bučičenko* (1996) Vinka Möderndorferja ter romanih trilogije Zorana Hočevčarja (*Porkasvet*, 1995; *Za znoret*, 1999; *Rožencvet*, 2004). Vsi omenjeni romani na podoben način, torej s humorno-ironičnim nabojem, preoblikujejo tudi stereotipe varuh hiše, žrtvujoča se mati in don Juan, ošvrknejo pa še stereotip homoseksualca.

⁸ Pripovedovalec priznava, da je moški bojevnik tudi v erotiki: »Še tako žgoč in divji prepir med mano in Katarino, še prej pa s Simono, se je ponavadi končal v postelji, kjer je popustila, se predala, kjer se je ženski princip, kljub divji vojni, v kateri je celo zmagovala, podredil moškemu. Čeprav je imela prav, čeprav so bili njeni očitki pravilni, njeno zmerja-

nje na mestu in sem lahko sklonil glavo in si mislil, *zajebal sem, prav imaš*, je v postelji vedno klonila, me sprejela kot zmagovalca in sebe darovala kot plen, ki uživa v tem, da ga divje in maščevalno razkosavajo. Pri Nini pa sem čutil drugo in drugačno moč. Drugo hotenje. [...] potem me je zajahala, kot bi bila moški. Prepustil sem se ji in začel uživati v zamenjani vlogi.« (Möderndorfer 40–41)

LITERATURA

- Bautista Valejo, José M. in Tatjana Bijol, *Seksistični stereotipi v vzgoji*. Sevilla: Libros Editores, 2001.
- Blagojević, Marina. »Mizoginija: kontekstualna i/ili univerzalna?« *Polni stereotipi*. Nova srpska politička misao (posebno izdanje). Beograd: Časopis za političku teoriju i društvena izraživanja, 2002. 21–39.
- Blažič, Jasna. *Angeli in volkovi. (Metamorfoze neke ulice v devetih slikah iz otroštva)*. Ljubljana: CZ, 2004.
- Bojetu, Berta. *Filio ni doma*. Celovec-Salzburg: Založba Wieser, 1990.
- Cankar, Franc, Branko Slivar in Vlado Milekšič. »Vloga in pomen spolnih stereotipov v samopodobi učencev in učenk.« *Anthropos* 35.1/4 (2004): 315–326.
- Castillo, Durante, Daniel. *Du stéréotype à la littérature*. Québec: XYZ éditeur, 1994.
- Gazvoda, Nejc. *Camera obscura*. Novo mesto: Založba Goga, 2006.
- Gilmore D., David. *Manhood in the making cultural concepts of masculinity*. Londond: Yale University Press, 1990.
- Hark, Helmut. *Leksikon osnovnih jungovskih pojmov*. Beograd: Dereta, 1998. (Biblioteka Savremena psihologija).
- Irigary, Luce. *Jaz, ti, me, mi. Za kulturo različnosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995. (Mala edicija ZPS, 9).
- Jarić, Isidora. »Rodni stereotipi.« *Polni stereotipi*. Nova srpska politička misao (posebno izdanje). Beograd: Časopis za političku teoriju i društvena izraživanja, 2002. 5–21.
- Jogan, Maca. *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma*. Ljubljana: FSPN, 1990.
- Kandido - Jakšić, Maja. »Polni stereotipi i homoseksualnost.« *Polni stereotipi*. Nova srpska politička misao (posebno izdanje). Beograd: Časopis za političku teoriju i društvena izraživanja, 2002. 63–90.
- — —. »Socialno-psihološki i politički kontekst spolnih stereotipa.« *Polni stereotipi*. Nova srpska politička misao (posebno izdanje). Beograd: Časopis za političku teoriju i društvena izraživanja, 2002. 39–63.
- Kobal, Darja. *Temeljni vidiki samopodobe*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2000.
- Koren - Valenčič, Katja. *Stereotipi in seksizem v izvirni slovenski slikanici (in ilustraciji)(1990–1997)*. Diplomaska naloga (mentor I. Saksida). Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti, 1999.
- Lainšček, Feri. *Muriša*. Ljubljana: Študentska založba, 2006. (Knjižna zbirka Beletrina).
- Mihurko Poniž, Katja. *Drzno drugačna: Zofka Kveder in podobe ženskosti*. Ljubljana: Delta, 2003.
- Moi, Toril. *Politika spola/teksta: feministična literarna teorija*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, 1999. (Zbirka Labirinti).
- Mosse L., George. *The image of man. The creation of modern masculinity*. Oxford: Oxford university press, 1998².
- Möderndorfer, Vinko. *Nespečnost. Priopovedovanje v 31 spominjanjih*. Ljubljana: CZ, 2006.
- Musek, Janek. *Psibološki portret Slovencev*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1994.

- — —. »Spol, spolne vloge in vrednote. *Anthropos* 30.3/4 (1989): 124–137.
- Novak A., Boris. Senca preteklosti (o romanu Vinka Möderndorferja Nespečnost). *Nespečnost. Pripovedovanje v 31 spominjanjih*. Vinko Möderndorfer. Ljubljana: CZ, 2006.
- Plesničar, Andreja. »Ženske in »ženski« romani.« *Knjižnica* 4 (1995): 85–113.
- Reja, Magda. *Ime tvoje zvezde je Bilhadi*. Ljubljana: Založba Sanje, 2006.
- Schneider J., David. *The psychology of stereotyping*. New York: The Guilford Press, 2004.
- Szajbély, Mihály. »Stereotipi kao strukturni elementi u riječkome romanu Igrač koji dobiva (1882) Maurusa Jókajaja.« *Kulturni stereotipi. Koncepti identiteta u srednjoevropskim književnostima*. Ur. Dubravka Oraić Tolić in Erni Kulcsar Szabó. Zagreb: FF press, 2006.
- Šlibar, Neva. »Zakaj in kako preko književnosti vzgajati za strpnost, sprejemanje drugačnosti in tujosti?« *Barve strpnosti, besede drugačnosti, podobe tujosti: vzgoja za strpnost in sprejemanje drugačnosti preko mladinske književnosti*. Ur. Neva Šlibar. Ljubljana: FF, 2006. 13–47.
- Zupan Sosič, Alojzija. »Gender Identities in the Contemporary Slovene Novel.« <http://clwebjournal.lib.purdue.edu/clcweb06-3/contents06-3..html>
- — —. *Robovi mreže, robovi jaza: sodobni slovenski roman*. Maribor: Litra, 2006.
- — —. »Sodobna slovenska proza.« *Svetovni dnevi slovenske literature*. Ur. Alojzija Zupan Sosič in Mojca Nidorfer Šiškovič. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2006. 13–17.

Sexual Stereotypes and the Modern Slovenian Novel

Key words: Slovene literature / Slovene novel / sexual roles / sexual stereotypes

In the modern Slovenian novel (1990–2007), the creative and functional dynamics of sexual stereotypes are characterized by a new emotionality and a feeling for shifts in sexual identity. In the new emotionality, links to traditional literature are present in the form of disassembling, rearrangement, and re-evaluation of literary schematisms and automatisms, among which sexual stereotypes predominate. In the modern Slovene novel (*Filio ni doma* [Filio is Not Home], *Muriša*, *Camera obscura*, *Nespečnost* [Insomnia], *Angeli in volkovi* [Angels and Wolves], and *Ime tvoje zvezde je Bilhadi* [The Name of Your Star is Bilhadi]), these stereotypes were decisively influenced by the global sexual stereotype of “the man is the head, and the woman is the heart” with its forced discriminating binariness, which is broken down into the following sexual stereotypes: the woman as dark continent, the woman as house angel, femme fatale, femme fragile, Don Juan, and the man as family protector. Among these, the dark continent has the broadest semantic field, which introduces the issues of understanding femininity, but at the same time, and in combination with the house angel and femme fatale, this stereotype is the most frequent in the modern Slovene novel. In the modern Slovenian novel, sexual stereotyping,

the process of generalizing genders or gender roles establishes itself at various levels, most frequently at the level of characterization. The most traditional stereotype image of the male and female genders among the novels selected has been outlined in the novels *Muriša* by Feri Lainšček and *Camera obscura* by Nejc Gazvoda. When both writers failed to establish a narrative distance to sexual stereotypes, stereotyping at the level of characterization was also transferred to other narrative levels – that is, it weakened the sequence of events, the plot structure, and the narrative perspective. Sexual stereotypes were more successfully broken by the authors in the novels *Filijo ni doma* and *Nespečnost* because they reshaped them with humor, irony, and the grotesque in the sense of post-postmodernist esthetics. A special alienation of sexual stereotypes in the novels *Angeli in volkovi* and *Ime tvoje zvezde je Bilhadi* was enabled by the chronotopic shift and the children's perspective, which retained partial stereotyping at the level of characterization known for its non-sexism and reaching beyond the traditional mental horizon.

April / April 2007